

Andrej Vovko

»ŠPANSKO PISMO« DRAGOTINA GUSTINČIČA ETBINU KRISTANU

Delavci Inštituta za slovensko izseljenstvo Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU v Ljubljani smo med svoje delovne naloge uvrstili tudi objavljane manj znanih ter za zgodovino našega izseljenstva pomembnih arhivskih dokumentov, ki jih bodisi hranimo sami v svojem arhivu, jih imajo v drugih sorodnih ustanovah ali pa so v zasebni lasti. V našem Inštitutu hranimo med drugim del arhivskodokumentarne zapuščine, predvsem korespondence znanega slovenskega politika Etbina Kristana, ki je precejšen del svojega življenja preživel v ZDA. Gradivo je v letih 1968 in 1969 izročila Kristanova vdova Frances. Kot je znano, je odšel Etbina Kristan jeseni 1912 na poziv Jugoslovanske socialistične zveze iz Chicaga na večmesečno agitacijsko turnejo, ki jo je sklenil ponoviti tudi leta 1914, pri čemer ga je na plovbi v ZDA zalotil izbruh 1. svetovne vojne. Po koncu 1. svetovne vojne se je Kristan sicer najprej vrnil domov, potem pa se je leta 1922 vrnil v ZDA, kjer je najprej deloval kot izseljenski komisar Kraljevine SHS, leta 1927 pa je to službo opustil. Še naprej je ostal v ZDA, se naselil v Grand Havenu, Michigan in med drugim urejal mesečnik Cankarjev glasnik vse do konca njegovega izhajanja februarja 1943.¹ Med drugo svetovno vojno je bil med vodilnimi organizatorji pomoči Jugoslaviji in skupaj z Louisom Adamičem predsednik Slovenskega ameriškega narodnega sveta. Leta 1951 je prišel nazaj v Jugoslavijo, načrte za ponovno vrnitev v ZDA pa mu je preprečila smrt 21. novembra 1953.²

V korespondenci, ki je del zgoraj omenjene Kristanove zapuščine v Inštitutu za slovensko izseljenstvo, je tudi pismo, ki mu ga je iz Španije pisal Dragotin Gustinčič, njegov nekdanji sodelavec v socialnodemokratski stranki in eden prvih slovenskih komunistov. Tudi življenje Dragotina Gustinčiča je bilo zelo razgibano, saj je med drugim leta 1915 emigriral preko Rima v Srbijo, se umaknil preko Albanije in Italije v Ženevo in tam urejal neodvisen časopis *La Yougoslavie*, v katerem je propagiral federalistično ureditev bodoče jugoslovanske države. Po vojni je bil eden ustanoviteljev slovenske komunistične partije, član politbiroja jugoslovanske komunistične partije, emigrant v Avstriji in Sovjetski zvezi, udeleženec španske državljanske vojne, po koncu druge svetovne vojne prvi dekan ljubljanske ekonomske fakultete, nato zaradi Informbiroja izključen iz KPJ, zaprt na Golem otoku in upokojen. Do svoje smrti leta 1974 je živel odmaknjen od javnosti v Ljubljani.³ Ni naš namen, da bi podrobneje predstavili življenje enega in drugega, ponovimo le, da je bil Gustinčič v času, ko je pisal pismo, član internacionalnih brigad v Španiji, namestnik zastopnika CK KPJ in vodja cenzurnega urada, Kristan pa »zasebnik« v ZDA. Oglejmo si torej pismo, ki ga je Gustinčič naslovil na »cenjenega sodruga Kristana« na naslov 6411 St. Clair Avenue Cleveland Ohio, datiral pa ga je s »Španijo« 7. maja 1938. Pismo, ki je natipkano na pisalni stroj, objavljamo z vsemi njegovimi slovničnimi napakami, ob upoštevanju Gustinčičevih dodatnih rokopisnih korektur v že natipkanem tekstu in dopisanih strešic. Popravljen so le očitne tipkarske napake in dodane nekatere strešice, ki jih je pozabil. Pismo se glasi:

Dolga leta najine ločitve bodo mogoče kriva, da te bo to pismo nekoliko iznenadilo. Toda med nama ni bilo nikoli nobenih osebnih nasprotstev in zato mi lahko veruješ, da ti pišem te vrstice s tistim čustvom sodružnosti, s katerim sva se ločila koncem julija 1914. na tržaškem južnem kolodvoru. Brezdvomno sta se na tržaškem

¹ Dr. Matjaž Klemenčič na str. 135 svoje knjige, navedene pod opombo št. 2, navaja, da je Kristan po letu 1927 postal gostilničar v New Havnu, Connecticut, iz Kristanove korespondence pa lahko razberemo, da je vsaj od leta 1931 dalje bival v Grand Havenu, Michigan. Podobno piše Klemenčič na isti strani o Kristanu kot uredniku Cankarjevega Glasila, ki naj bi izhajal do leta 1942. Jože Bajec pa pravi v svoji knjigi Slovensko izseljensko časopisje 1891—1945, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1980 (dalje Bajec, Slovensko izseljensko časopisje) na strani 106 o Cankarjevem glasniku, da je nehal izhajati februarja 1943.

² O življenju in delu Etbina Kristana v ZDA glej med drugim: A. Cvetko, Etbina Kristan borec za boljšo bodočnost delovnega ljudstva. Slovenski izseljenski koledar 1955, Ljubljana 1955, str. 30—33 — Marjan Drnovšek, O stalščih slovenskih socialistov v ZDA do vojne in jugoslovanskega vprašanja med prvo svetovno vojno. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XV—XVI, Ljubljana 1975/78, št. 1—2, str. 76—78. — Matjaž Klemenčič, Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. Maribor, 1987, 326 str.

³ O življenju in delu Dragotina Gustinčiča glej med drugim: Marjan Breclj, Dragotin Gustinčič. Primorski slovenski biografski leksikon, 6. snopič, Gorica 1979, str. 514—515. — Andrej Vovko, Politični profil »La Yougoslavie«, revije jugoslovanske federalistične emigracije v Švici 1917—1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, Ljubljana 1973, št. 1—2, str. 117—131. (Dalje Vovko, Politični profil.)

južnem kolodvoru ločili tudi naši politični poti, toda ljudje, ki so posvetili vse svoje življenje proletarskemu gibanju, se ne bi smeli nikoli toliko osebno oddaljiti, da nebi zopet mogli najti osebnih stikov v momentih, ko se odločuje usoda delovnih množic, katere idejno oni vodijo in naroda, iz katerega so izšli. Jaz čutim, da je tak moment nastopil sedaj tudi za naju in da bova nosila popolno odgovornost za napake, ki jih delajo danes v naši proletarski politiki vodilni sodrug, ako ne vloživa vse svoje osebne avtoritete v to, da se te napake tudi odpravijo. Ta misel mi je potisnila v roke pero, da ti napišem to pismo.

V delu slovenskega delavskega časopisa, pri katerem imaš ti vsekakor zelo vplivno besedo, se vodi politični boj proti drugemu delu slovenskega delavskega časopisja in daje slovenskemu delavstvu v Ameriki smernice, ki nimajo absolutno ničesar več opraviti z marksističnimi teorijami in s koristmi slovenskega delovnega ljudstva. Po obliki boja, po svojem nepristojnem izrazoslovju, nas n. pr. pisanje »Prosvetnega« uredništva močno spominja na tiste mizerne čase slovenske politične zgodovine, ki ležijo nekako med 1894 in 1904. Toda tam je bil ogabni boj vsaj razumljiv: nsproti sta si stali dve antagonistični buržoazni politični skupini: slovenski oderuški in trgovski kapital pod vodstvom mladih slovenskih advokatov in slovenska cerkvena, veleposestniška in »kulaška« gospoda, ki se je bojevala za iskoriščevalsko nadoblast nad širokimi kmečkimi množicami. V vrstah slovenskega proletarijata pa ni antagonističnih sil. Posebno v naši ameriški emigraciji imamo skoro samo delavstvo in zato Malovrh-Štefeto politikanstvo ni na mestu.

Z druge strani pa si moramo biti svesti, da se nahajamo v posebni fazi svetovne politike, ki nas, kakor l. 1914, čez noč lahko potisne v splošno svetovno klanje. Pozabiti ne smemo, da se že danes nahaja dobra četrtina vsega človeštva v vojnem stanju. Mi vemo, da je fašizem gotova vojna, ki bi se ji mogli izogniti samo, če bi združili vse delovne sile in vse demokratične dežele, ki nimajo interesa na novi razdelitvi svetovnega zemljevida, proti fašizmu. Kdor danes tega ne vidi, ta je slep. Kdor pa to vidi, pa nasprotuje taki združitvi demokratičnih sil, ta je na drugi strani barikade, na strani fašizma, naš sovražnik in v kolikor je na delavskih vrstah, izdajalec razrednih interesov proletariata.

Smešno bi tudi bilo misliti, da bo v taki novi svetovni vojni ostala Amerika izven tega strašnega konflikta. Amerika se ni mogla vzdržati izven vojnega plesa niti v prvi svetovni vojni. Amerika se bo v novi, neprimerno obsežnejši, neprimerno strašnejši, še težje vzdržala. Iluzije tu torej niso na mestu.

Poleg tega mora biti danes jasno tudi zadnjemu šolarčku, ki samo malo zna čitati gospodarski zemljevid, da je zmaga nad fašizmom brez Sovjetske Zveze prazna utopija. Kako torej more delavsko časopisje, ki mora biti iz življenjskega interesa vsega delovnega ljudstva proti fašizmu, agitirati tako ogabno proti Sovjetski Zvezi, kakor agitirata n. pr. »Prosveta« in »Proletarec« ? Uredništvi teh dveh listov ne najdeta na Sovjetski Zvezi niti dlake dobre, dočim hvalita včasih celo kapitalistične države. Kako to, da morajo biti delavstvu bližje kapitalistične države, kakor pa socialistična delavsko-kmečka Sovjetska Zveza?

Toda stvari postajajo, na pr. v »Prosveti« še bolj resne. Danes n. pr. čitam v tem listu z dne 22. aprila. šte. 80, poročilo o Frankovih »zmagah«, ki je napisano tako, da bi ga lahko prinesel vsak fašistom prijazen ali celo fašističen list. Masten naslov: »Fašisti prodirajo proti Valenciji«, podnaslov: Frankova zastava zavihrala ob francosko-španski meji. In potem sledi lažljivo fašistično poročilo brez ene same besedice uredniškega komentarja. Kako to? Objektivnost, nepristranost in demokracija? Objektivnost, nepristranost in demokracija tudi za Franka, za fašizem? Jaz mislim, da je to ne samo absurd, temveč prosto zavajanje delavstva na napačna pota. Podobna poročila se pojavljajo v listu prav pogostoma.

Danes je fašizem na vrhu Karavank, sodr. Kristan. Danes imamo v Sloveniji na krmilu zločinsko izdajalsko Koroščevo kliko, ki si stokrat želi pod Hitlerja ali Mussolinija, kakor pa v kak demokratičen režim slovenskega in drugega jugoslovanskega delovnega ljudstva. Stojimo pred razvojem svetovnih dogodkov, ki bodo vso Slovenijo, hujše kot Euzkadijo, z vsem slovenskim delovnim ljudstvom, spremenili v prah in pepel. In ne voditi v tem usodepolnem trenutku na naši strani mirovne in odločne protifašistične politike in politike za združitev vsega slovenskega delovnega ljudstva je toliko, kakor pasivno pomagati fašizmu. (Tudi s pasivnostjo se lahko izdatno pomaga sovražniku). Zalostni vzgledi take politike v nekaterih evropskih državah v bližnji preteklosti bi nam morali biti dobra šola.

Jaz mislim, cenjeni sodr. Kristan, da morajo listi slovenskega delavstva, pri katerih imaš tudi ti veliko besedo, dol s te poti. Mislim, da če bi »Prosveta« in »Proletarec« porabila polovico tega črnila in papirja, ki ga danes porabljata za boj proti komunizmu, Sovjetski Zvezi in ljudski fronti, za spravo med delovnim ljudstvom in za resničen boj proti fašizmu, da bi se mi na veliko srečo vsega slovenskega delovnega ljudstva in vsega slovenskega naroda prav lahko razumeli.

Nemogoče je, sodr. Kristan, pobijati dobre stvari samo zato, ker jih je izrekla ali predlagamo ne vem kako pravilno in dobro stvar, pa je zanje vseeno, vse slabo in to predlagala druga, nam neljuba stranka. Iz vaših časopišev vidim, da komunisti lahko samo zato, ker predlagamo to komunisti. Vse pojasnjujejo z »linijo«, vse z nekimi tajnimi »pariškimi centralami« in podobno ali pa neotesano zmerjajo. Ali to ni smešno, sodr. Kristan? Kako je to združljivo z »absolutno« demokracijo, z demokracijo »samo zase«? Kje so tu objektivnost, nepristranost in demokracija? Ali komunisti mar nismo delavci?

Jaz mislim, da imamo tu drugi kriterij, zanesljiv kriterij za to kaj je dobro ali slabo. Ta kriterij je naša razrednost, so koristi proletariata. Za nas je dobro edino to, kar je dobro za delavski razred in edino slabo, kar je slabo za delavski razred. (Seveda je tudi demokracija razredni pojav, toda o tem vprašanju danes ne bomo razpravljali.) Če smo odšli od zgorajšnjega kriterija, če smo abstrahirali razrednost, potem molčimo o marksizmu in sploh o tem, da smo še kaki delavski glasniki! Potem smo navadni meščani.

Časi so torej taki, cenjeni sodr. Kristan, da je absolutna potreba, da se napravi tu red in mir in, da se usmeri vse delavsko gibanje in življenje v eno samo smer: v smer boja proti fašizmu. Prevelika odgovornost bi bila za nas pred zgodovino našega proletariata, ako bi v teh usodepolnih časih drugače mislili in delali. Mi ostajamo tudi v bodoče vsak pri svojih političnih programih, toda skupna točka naših programov je in mora biti: boj proti fašizmu in tu se moramo najti, ker vse drugo je danes zad za to točko. Če nas fašizem stare, nas bo vse bolelo in bo pometeno za dolgo z vsemi našimi programi. Mi se moramo najti, ker stojimo danes na križišču poti v socializem in v fašizem. Po eni ali drugi, tretje izbire ni.

Iščimo torej danes, cenjeni sodr. Kristan, to, kar nas združuje in krepi za boj in ne narobe: kar nas loči, kar dela med nami razkol in kar nas slabi v tem gigantičnem boju, ki je že v teku in ki preti, da bo zavzel človeštvu do sedaj nepoznane dimenzije strahot.

Prosim te torej, da vplivaš na zastarele zagrizence, ki drve po izgubljeni poti starega plitkega liberalno-klerikalnega politikantstva in v veri, da bo tvoj vpliv zalegel in dosti doprinesel k spremembi oblike in vsebine »Prosvete« in »Proletarca« in da bo to prvi znak za enoten nastop vsega našega delovnega ljudstva v Ameriki ostajam s sodružnimi in antifašističnimi pozdravi

Tvoj Gustinčič.

Pisec navaja tudi svoj naslov: Socorro Rojo Plaza Altezano 20 E, Barcelona, Espana.

Iz Kristanove zapuščine, ki nam je zaenkrat znana, ne moremo ugotoviti, ali je Gustinčiču odgovoril. Podobno iz tega gradiva ni mogoče ugotoviti, če je posredoval tako, kot bi želel Gustinčič. Pismo samo dovolj zgovorno ilustrira znana trenja med socialdemokrati in komunisti, ki, kot vemo, niso bila samo slovenska oziroma jugoslovanska posebnost. Zanimivo je sklicevanje Gustinčiča na nekdanje »sodružništvo« s Kristanom, kljub dejstvu, da mu recimo v času 1. svetovne vojne zaradi njegovega avstromarksizma ni zaupal tudi potem, ko je Kristan to usmeritev opustil in ni imel z njim stikov, čeprav jih je med svojo emigracijo v Švici imel z nekaterimi drugimi ameriškimi Slovenci.⁴ Ob Gustinčičevem znanem sovraštvu do dr. Korošca in njegove stranke pa velja omeniti, da je v času svojega bivanja v Švici le-tega zelo cenil in to v svojem glasilu tudi objavljaj.⁵ Celovita analiza pisanja »Prosvete« in »Prolarca« o španski državljanski vojni in drugih vprašanjih, ki bi lahko odgovorila tudi na vprašanje, če je Kristan res posredoval na način, kot mu ga priporoča Gustinčič, oziroma če se je pisanje obeh časopisov kaj spremenilo, vsekakor še ostaja ena od nalog raziskovanja, pri čemer pa pomeni precejšnjo težavo nepopolna ohranjenost obeh časopisov.⁶ Vsekakor pomeni Gustinčičevo »Špansko pismo« zanimivo ilustracijo tako slovenske matične kot tudi izseljenske zgodovine.

⁴ Vovko, Politični profil, str. 131.

⁵ Vovko, Politični profil, str. 129—130.

⁶ Bajec, Slovensko izseljensko časopisje, str. 27—29, 34—36.

Summary

THE »SPANISH LETTER« FROM DRAGOTIN GUSTINČIČ TO ETBIN KRISTAN

Andrej Vovko

The Institute for Slovene emigration of the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts keeps a part of the documentary heritage of a significant Slovene politician Etbin Kristan, who after 1912 spent the majority of his life in the USA. Among those materials is a letter of his former socialdemocratic party colleague and one of the first Slovene communists Dragotin Gustinčič from 1938 when Gustinčič was a follower of the international brigades in Spain.

In the letter — wholly published — Gustinčič attacks the attitude of the American emigrants in their magazines »Proletarec« and »Prosveta« towards the Soviet Union and communism in general, and asks Kristan to intervene in order to alter such writing; he also disapproves the manner of reporting of the mentioned magazines on the civil war in Spain. He stresses the urge for a mutual stand of communists and socialists in the spirit of solidarity and unity of the Slovene working people in America against the growing fascist danger which threatens Slovenia as well as the whole world. The published document gives an interesting illustration to the history of Slovenes as well in homeland as in emigration.

KRONIKA**Časopis za slovensko krajevno zgodovino**

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko pisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVESKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.